

KONTEXT, PŘÍČINY A DŮSLEDKY BEZDĚTNOSTI V EVROPĚ

Hana Hašková

Nakladatelství Springer vydalo v roce 2017 knihu *Childlessness in Europe: Contexts, Causes, and Consequences*.¹⁾ Napsána byla kolektivem třiceti autorů a autorek vědecky působících v Itálii, Švýcarsku, Švédsku, Finsku, Velké Británii, Německu, Rakousku, Nizozemí, Francii a ve Spojených státech amerických. Kniha vychází z dříve německy napsané publikace *Ein Leben ohne Kinder*. Kromě šesti přepracovaných kapitol, obsahuje recenzovaná kniha deset nových kapitol, napsaných mezinárodně známými autory a autorkami.

Editoři, M. Kreyenfeld a D. Konietzka, otevírají v úvodu knihy problematiku výzkumné konceptualizace dobrovolné a nedobrovolné bezdětnosti, trvalé bezdětnosti, odkládání rodičovství a souvislostí mezi reprodukčními záměry a (ne)zahájením rodičovství v průběhu životní dráhy.

V následující kapitole srovnává T. Sobotka zdroje statistických dat a metod pro studium trvalé bezdětnosti u žen, aby zhodnotil jejich (ne)výhody i regionální dostupnost, a následně rekonstruoval regionální rozdíly v míře trvalé bezdětnosti žen v Evropě. Činí tak s odkazem ke třem teoretickým rámováním soudobého růstu či relativně vysoké míry celoživotní bezdětnosti v Evropě, které vyzdvihují jednak měnící se genderové role a konflikt mezi placenou prací a péčí, jednak odkládání dlouhodobých závazků z důvodu rostoucí nejistoty na globalizovaném trhu práce, a jednak změnu hodnot směrem k postmateriálním. Ukazuje, že se podíl trvale bezdětných žen, narozených počátkem 20. století, pohyboval napříč Evropou na úrovni 20–25 %, aby posléze klesl na nejnižší úroveň mezi ženami, které se narodily okolo roku 1940, a následně začal opět narůstat. Zatímco v německy mluvících zemích rostl již mezi ženami narozenými ve 40. letech, v severní

Evropě až mezi narozenými na začátku 50. let, na jihu Evropy mezi narozenými v 60. letech a ve východní Evropě až mezi těmi, které se narodily na konci 60. let. Zatímco se ale jinde v Evropě i USA zdá, že se růst trvale bezdětných zastavil – na vyšší úrovni okolo 20 % v německy mluvících zemích, na nižší úrovni 12–14 % ve většině severovýchodních zemí nebo ve Francii – pro jih Evropy s již vysokou mírou bezdětnosti, překračující v Itálii a Španělsku 20 %, a pro postsocialistické státy s doposud nižší mírou bezdětnosti, predikuje autor naopak její pokračující růst.

Dalších šest kapitol se věnuje bezdětnosti ve vybraných zemích Evropy a v USA. A. Berrington analyzuje situaci ve Spojeném království Velké Británie a Severního Irska, pro které je typická kombinace relativně vysokých měr konečné plodnosti a vysokého podílu trvale bezdětných žen. K. Köppen, M. Mazuy a L. Toulemon se věnují situaci ve Francii s relativně vysokou konečnou plodností a nízkým podílem trvale bezdětných žen. M. Kreyenfeld a D. Konietzka srovnávají odlišnosti v dlouhodobém vývoji bezdětnosti ve východní a západní části Německa a M. Burkimsher s K. Zemanem porovnávají situaci ve Švýcarsku a v Rakousku. Pro všechny tyto země jsou typické nízké míry konečné plodnosti a vysoké podíly trvale bezdětných žen. A. Rotkirch a A. Mietinen analyzují situaci ve Finsku, které se sice, v souladu s dalšími severními zeměmi, vyznačuje vysokou konečnou plodností, ale na rozdíl od nich, vysokým podílem trvale bezdětných žen. Přes různorodé uchopení kapitol jednotlivými autory a autorkami je možné nalézt i aspekty, které kapitoly spojují. Jedním je důraz, který kladou na rozdíly mezi rodičovskými záměry a konečnou plodností. A druhým je snaha o nalezení těch faktorů, které k trvalé bezdětnosti přispívají. Jako prediktory bezdětnosti zmiňují genderové rozdíly ve výši vzdělání, pracovní trajektorie, partnerské historie, migraci a víru, velikost místa bydliště, charakter

1) Tento text byl napsán s podporou grantu GA ČR č. 17-04465S a s institucionální podporou RVO 68378025.

rodiny, do které se žena či muž narodil/a, zdravotní problémy a rozdíly v rodičovských záměrech v páru. Na rozdíl od kapitol věnujících se bezdětnosti v evropských zemích, poukazuje T. Frejka na datech za USA na významné odlišnosti ve vývoji podílu trvale bezdětných žen, narozených od druhé poloviny 19. století, v závislosti na jejich etnicitě. Ty je možné interpretovat odlišnou situací a možnostmi různých etnických skupin v USA v průběhu sledovaných let.

Další dvě kapitoly, věnované vztahům mezi vzděláním žen a bezdětností, dokládají, že i přes zpravidla vyšší podíly bezdětných mezi vysokoškolačkami, je důležité posouvat interpretace vztahů mezi vzděláním a bezdětností za doposud dominantní teoretická rámování. Vyšší podíly bezdětných mezi vysokoškolačkami byly doposud interpretovány s odkazy na jejich vyšší náklady příležitostí na trhu práce, vyšší míru nezávislosti, měnící se hodnoty nebo pozdější časování životních tranzic. G. Neyer, J. M. Hoem a G. Andersson, při komparaci bezdětnosti žen ve Švédsku a Rakousku ale ukazují, že lepším prediktorem než nejvyšší dosažené vzdělání může být typ vzdělání. Vliv odlišných typů vzdělání na bezdětnost lze podle autorského týmu interpretovat s odkazem k odlišným institucionálním podmínkám v oblasti vzdělávání a trhu práce, které mají vliv na formování reprodukčních záměrů a trajektorií. Obdobně i H. Schaeper, M. Grotheer a G. Brandt dokládají potřebu věnovat pozornost nejen dosaženému stupni vzdělání (a s ohledem na něj orientaci rodinné politiky), ale také podmínkám na trhu práce a systémům vzdělávání, které mohou u různých situovaných žen aktivovat různé reprodukční strategie.

A. Kuhnt, M. Kreyenfeld a H. Trappe poukazují v následující kapitole na diverzitu konceptualizací a operacionalizací reprodukčních ideálů, preferencí, přání, očekávání a záměrů, aby následně testovali determinanty reprodukčních ideálů a jejich změn. Protože se i reprodukční ideály, a o to více reprodukční preference, přání, očekávání a záměry mohou během životní dráhy měnit, poukazuje autorský tým na důležitost dlouhodobých panelových studií. Ty totiž mohou tyto změny nejen zachytit, ale také pomoci vysvětlit.

Kapitola L. Bernardy a S. Keim je v knize jedinou, která vychází z kvalitativního empirického výzkumu. Na rozdíl od předcházejících kapitol, které hledají odpovědi na otázky o tom, jaký podíl populace

zůstává bez dětí a jaké faktory k tomu přispívají, ptají se tyto autorky po významech mateřství, které ovlivňují jeho odkládání do pozdějšího věku. Komparace podobně situovaných a stejně starých žen, vyrůstajících ve východní a západní části Německa před jeho sjednocením, ukázala, že nejen podmínky rodičovství, ale také internalizované ideály rodičovství, definují různé způsoby odkládání rodičovství do pozdějšího věku.

Další dvě kapitoly, které napsali H. Trappe, P. Prag a M. C. Mills jsou věnovány dostupnosti asistované reprodukce v Evropě. Díky ní se již narodilo na světě několik milionů lidí a jedná se o stále účinnější nástroj pomoci těm, kteří se rodiči chtějí stát, ale nemohou. Mezi zeměmi však existují významné rozdíly s ohledem na její finanční náročnost, ale i definice, které přístup k ní pro určité skupiny vylučuje, a případně užití některých metod asistované reprodukce zakazuje. Tyto důvody přispívají k reprodukční turistice, která je přístupná pouze pro někoho a oslabuje tlak na prosazení legislativních změn v těch zemích, z nichž migrující za účelem asistované reprodukce pocházejí. Autorky a autor si kladou otázky, nakolik může asistovaná reprodukce redukovat nedobrovolnou bezdětnost a jaké lidskoprávní otázky vyvolává.

Poslední tři kapitoly jsou věnovány dopadům bezdětnosti. R. Keizer a K. Ivanova analyzují dopady bezdětnosti na životní spokojenost mužů v závislosti na míře konfliktů a podpory v partnerství v Nizozemí. T. Mika a C. Czaplicki analyzují dopady mateřství na starobní penze ve východní a západní části Německa. A M. Albertini a M. Kohli na základě analýzy dat SHARE z jedenácti evropských zemí boří mýty o stárnoucích bezdětných. Na rodičovství a bezdětnost nahlízejí jako na kategorizovatelné kontinuum, spíše než na dva odlišné statusy. Rozlišují mezi těmi, kteří neměli ani vlastní, ani nevlastní děti; těmi, jejichž děti zemřely; těmi, kdo ztratili se svými dětmi kontakt; těmi, kdo bydlí od svých dětí daleko; biologickými rodiči, kteří jsou s dětmi v kontaktu; a sociálními rodiči bez biologické vazby k vychovaným dětem, s nimiž jsou v kontaktu. Na rozdíl od mediální kritiky stárnoucích bezdětných jako černých pasažérů sociálního systému, ukazují na různé cesty bezdětnosti ve stáří a odhalují, že stárnoucí bezdětní nejsou pouze osamělými příjemci, ale také poskytovateli

mezigeneračních transferů s více či méně rozvinutými sociálními sítěmi.

Jedna z tezí, která jednotlivé kapitoly v knize spojuje, je, že celoživotní bezdětnost nebývá důsledkem odmítání rodičovství, ale že cest, vedoucích k bezdětnosti, je vícero. V souladu se současným trendem se již kniha nevěnuje pouze (ne)reprodukcí žen, ale i mužů, a případně párů.

Knihu lze považovat za zdařilou, logicky strukturovanou a odrážející stupňující se zájem o bezdětnost jako samostatné výzkumné téma. Shrnuje dosavadní poznání a přináší nové poznatky o příčinách a důsledcích bezdětnosti v kontextech Evropy. Publikaci je možné doporučit všem, kdo se zabývají otázkami reprodukčního chování. Je ale přístupná i širší odborné veřejnosti.

Jedná se o promyšlenou kolekci empirických, zpravidla kvantitativních studií na společné téma. Kromě několika kapitol, které srovnávají východní a západní část Německa, a kapitol, které mapují míru bezdětnosti nebo dostupnost asistované reprodukce napříč evropskými státy, kniha neobsahuje kapitoly, cíleně analyzující situaci v některé z jihoevropských nebo východoevropských zemí. V těchto regionech konečná bezdětnost roste a vyznačují se s ohledem na rodičovství a reprodukci specifiky, která ovlivňují časování i realizaci rodičovství, a to ať už v rovině familialismu nebo pozice mladých lidí na trhu práce. Fakt, že jsou tyto regiony v knize zmíněny pouze okrajově, otevírá pole pro další odborné publikace na toto téma, které by mohly na tuto knihu navázat.

RELIK 2017

REPRODUKCE LIDSKÉHO KAPITÁLU - VZÁJEMNÉ VAZBY A SOUVISLOSTI

9. a 10. listopad 2017

Katedra demografie Fakulty informatiky a statistiky Vysoké školy ekonomické v Praze pořádá 10. ročník

MEZINÁRODNÍ VĚDECKÉ KONFERENCE RELIK 2017 (Reprodukce lidského kapitálu – vzájemné vazby a souvislosti)

Konference je určena pro odbornou veřejnost, studenty, pracovníky veřejných institucí, neziskových organizací, představitele ziskového sektoru i všechny další zájemce.

Jednáním jazykem je čeština, slovenština, angličtina.

Veškeré informace naleznete na <http://relik.vse.cz/cz/>

Konference se bude konat v budově Vysoké školy ekonomické v Praze.

Adresa:

Vysoká škola ekonomická v Praze
nám. Winstona Churchilla 4
130 67 Praha 3

STÁRNUTÍ POPULACE, PLODNOST A SOCIÁLNÍ ZABEZPEČENÍ

Martin Holub¹⁾

Problematika stárnutí populace ve spojení s nízkou porodností ve vztahu k ekonomice a sociálním systémům je ve světových odborných kruzích diskutována již dlouhou dobu. Jedním z nejnovějších příspěvků k diskuzi na dané téma je obsáhlá kniha²⁾ japonského profesora Akira Yakity působícího na fakultě ekonomie Nanzanské univerzity v Nagoyě v Japonsku, který se dlouhodobě zabývá problematikou veřejné ekonomie a makroekonomie. Kniha samotná je souborem dříve publikovaných vědeckých statí věnujících se souvislostem mezi zvyšující se nadějí dožití, snižující se úrovní plodnosti a ekonomickým růstem, který je doplněn novými zjištěními vyplývajícími z kontinuálního vědeckého výzkumu autora.

Kniha poskytuje komplexní teoretickou analýzu aktuálních otázek v populační ekonomii. Zaměřuje se na nejdůležitější problémy způsobené demografickými změnami, na které autor nahlíží zejména prizmatem Diamond-Samuelsonova modelu s překrývajícími se generacemi (OLG model), který dle potřeby upravuje v závislosti na zaměření jednotlivých kapitol. Konkrétně se autor zabývá změnami v natalitním chování jedinců, kteří čelí fenoménu rostoucí naděje dožití. Autor zmiňuje fakt, že natalitní chování jednotlivců zachycené prostřednictvím demografických ukazatelů není pouze příčinou demografických změn a z nich pramenících ekonomických konsekvencí, ale že by též mělo ovlivňovat širokou škálu politik státu. Autor se nesoustředí pouze na dopady stárnutí populace na domácí ekonomiky, ale též na dopady na globální úrovni.

Kniha je rozdělena do třech vzájemně provázaných částí a podrobněji do 15 kapitol. První nejkratší část

nazvaná „Naděje dožití“, která je složená ze tří kapitol, zkoumá dopady stárnutí populace na plodnost, vliv rostoucí naděje dožití na inflaci a ekonomický růst a v neposlední řadě i na nabídku pracovní síly stále početnější skupiny starších osob na trhu práce v souvislosti s individuálními důchodovými plány seniorů. Pomocí jednoduchého růstového modelu pak dává do souvislosti dlouhověkost, změny v úrovni plodnosti a makroekonomické veličiny jako HDP, inflaci a hrubé domácí úspory. Za využití Feldsteinova rozšířeného modelu životního cyklu dochází autor k závěru, že pokud bude umožněno prodloužení ekonomické aktivity seniorů, mohou se v mládí více věnovat výchově dětí na úkor jejich ekonomické aktivity a tvorby úspor na stáří.

Druhá část nazvaná „Otázky sociálního zabezpečení“ sestává z pěti kapitol a je věnovaná systémům sociálního zabezpečení, zejména těm průběžně financovaným. Autor se zabývá možnostmi vlivu systémů sociálního zabezpečení – zejména důchodového systému – na plodnost a velikost bohatství domácnosti. Dává do spojitosti také plodnost a dostupnost služeb péče o děti a následný vliv počtu narozených dětí – potenciálních budoucích plátců sociálních příspěvků – na systémy sociálního zabezpečení. Vliv obou opět prostřednictvím ekonomických modelů vyčísluje v makroekonomických veličinách. Dalším tématem, kterému autor věnuje pozornost, jsou dopady ve změnách důchodového věku na ekonomický růst a inflaci, kdy autor předpokládá přesun mezi úsporami a spotřebou jednotlivců v období ovlivněném (zejména) prodloužováním důchodového věku. Neméně významným a zároveň kontroverzním tématem je vztah systému sociálního zabezpečení ve stáří (tedy zejména důchodového systému) na plodnost a následně na velikost populace. Autor se věnuje

1) Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v. v. i.

2) Yakita A. 2017. *Population Aging, Fertility and Social Security*. Springer International Publishing, 237 s.

ISBN 978-3-319-47643-8.

hledání rozdílů ve vlivu na plodnost a velikost populace u dvou různých typů důchodových systémů – systému příspěvkově definovaného a dávkově definovaného. Následně v další kapitole autor analyzuje vliv přechodu od dávkově definovaných důchodových systémů k příspěvkově definovaným systémům na nabídku práce seniorů na trhu práce. Autor dochází k závěrům, že rostoucí nabídka práce seniorů, způsobená zvyšováním důchodového věku a změnou důchodového systému z dávkově definovaného (který je obecně štedřejší ve výši výsledné dávky než příspěvkově definovaný systém) na příspěvkově definovaný, bude snižovat tlaky na finanční udržitelnost sociálních systémů v ekonomikách čelících stárnutí populace. Poslední kapitola druhé části se pak věnuje vztahu stárnutí populace a veřejných rozpočtů. Autor se s pomocí OLG modelu zaměřuje na zjištění míry blahobytu generace dětí dnešních seniorů. Vychází z teze, že rostoucí naděje dožití, která se nedostatečně odráží v růstu důchodového věku, vyvolává tlak na výdaje veřejných rozpočtů, zejména pak systémů sociálního zabezpečení. Tyto výdaje pak mohou být financovány buďto zvýšením daňového zatížení stávajících generací, nebo zvýšením státního dluhu, který následně zatíží generace budoucí.

Nejvíce prostoru pak dostala část třetí nazvaná „Akumulace kapitálu v ekonomice stárnoucí populace“ rozdělená do 6 kapitol, ve které se autor věnuje otázkám akumulace kapitálů/zdrojů během různých fází lidského života, která se pak odráží v růstové trajektorii celé ekonomiky. Zabývá se vztahem mezi dlouhověkostí, investicemi do vzdělání, mírou úspor a plodností. Tyto vztahy opět analyzuje prostřednictvím makroekonomických modelů a dochází k závěrům, že investice do vzdělání jedince ve stárnoucí populaci mají dopad na makroekonomickou míru úspor celé ekonomiky a tím i na velikost růstu dané ekonomiky. Stranou zájmu neponechává ani dopady vzdělávání potenciálních rodičů na plodnost a ekonomický růst, kdy se zabývá i otázkou odlišné vzdělanostní úrovně mezi jednotlivými zeměmi. Další témata jsou zasvěcena ekonomickému růstu a jeho možného ovlivnění prostřednictvím změn v míře závislosti mladých osob, či produktivity pracovní síly. V další kapitole pak zkoumá vliv stárnutí populace na nahrazení individuální akumulace kapitálu za akumulaci veřejnou prostřednictvím vládních

úspor. Vychází z premisy, že prodlužování naděje dožití má za následek zvýšení individuální spotřeby a tím snížení individuální míry úspor a zároveň stárnutí populace zrcadlí se ve zvyšující se míře závislosti starých osob vytváří tlak na současnou spotřebu na úkor spoření této skupiny, čímž ovlivňuje ekonomický růst dané země. Poslední dvě analytické kapitoly se zabývají vlivem formy zdanění kapitálu na různé ekonomiky s rozdílným demografickým vývojem a na spojitost mezi stárnutím populace a možností dlouhodobé udržitelnosti dostupnosti obnovitelných zdrojů. Poslední 15 kapitola pak shrnuje zjištěné poznatky ze všech třech částí.

Představaná kniha přináší ucelené shrnutí problematiky rostoucí naděje dožití a klesající úrovně plodnosti prismatem ekonomických dopadů těchto demografických změn. Práce je to zejména teoretická, která se díky používání mnoha, dnes již klasických ekonomických modelů, např. dynamického stochastického modelu všeobecné rovnováhy, stává cennou teoretickou příručkou v oblasti populační ekonomie a makroekonomie. Je vhodným podkladem a východiskem pro další výzkum dané problematiky. Jelikož je však práce vystavena na modelových předpokladech, které jsou často daleko od reality běžného života, není tato publikace vhodným nástrojem pro tvůrce hospodářských a sociálních politik států, jak si autor předsevzal jako jeden z cílů. Určitým nedostatkem této publikace je také fakt, že daná témata zkoumá v jednotlivých kapitolách pouze izolovaně. S ohledem na skutečnost, že zde samostatně analyzované jevy či politiky působí na ekonomiku dané země současně či ve vzájemných kombinacích, by bylo zajímavé a účelné se alespoň omezeně věnovat všem souvislostem jako celku a syntéze těchto poznatků. Aby mohly ekonomiky vyspělých zemí úspěšně čelit změnám ve věkové struktuře obyvatelstva, které přináší rostoucí střední délka života a nižší plodnost, je třeba formulovat veřejné politiky komplexně a koordinovaně s dlouhodobým výhledem na demografické stárnutí a jeho dopady. Provedením izolovaných úprav jednotlivých složek hospodářské či sociální politiky státu lze dosáhnout pouze limitovaných efektů, proto je třeba hledat cesty, jak ovlivnit budoucí ekonomickou situaci jednotlivých států kombinací všech uplatňovaných politik státu, zejména pak hospodářské politiky, systému sociálního zabezpečení, rodinné politiky, vzdělávání,

situace na trhu práce, zdravotnictví a v neposlední řadě i dlouhodobé péče. V současné době mi není známa existence studie, která by jednotlivým státům umožnila cílení reforem a zhodnocení uvažovaných změn politik států tak, aby byla maximálně využita potenciální synergie všech hospodářských a sociálních subsystémů s (nejenom demografickým) vývojem společnosti. Pro optimální nastavení parametrů svých politik by přítom vlády jednotlivých zemí potřebovaly mít k dispozici informace o tom, ve kterých bodech dochází k průmětu

fungování jednotlivých systémů státních politik navzájem a o tom, jaké podoby tyto průměty mají a jaký je jejich finanční efekt. Tuto poznámku je možno brát jako návrh na budoucí výzkum v oblasti populační ekonomie, neboť takový výzkum by jistě našel uplatnění při rozhodování vlád o směřování svých hospodářských a sociálních politik. Další drobnou nevýhodou publikace je pak fakt, že autor mnohdy vychází z dříve publikovaných článků, což se v některých pasážích projevuje jejich nedostatečnou aktuálností.

SOCIOLOGICKÝ ČASOPIS CZECH SOCIOLOGICAL REVIEW 2017, ROČNÍK 53, ČÍSLO 2

STATI

Lukáš Linek, Marcela Voženílková | Strany na ústupu, lídři na vzestupu? Personalizace volebního chování v České republice

Jan Šerek | Noví mladí Masaryci? Podpora demokracie a jejích principů u českých adolescentů and Partnership Status on Grandparent Care for Grandchildren

Aleš Kudrnáč | Vliv klimatu školní třídy a jejího socioekonomického složení na občanské znalosti a postoje k volební účasti

Petr Gibas | Domov jako konceptuální rámec, téma i výzkumný terén: vývoj i současná podoba studií domova

Sociologický časopis / Czech Sociological Review

Recenzovaný oborový vědecký časopis vydávaný Sociologickým ústavem AV ČR, v.v.i.

Přináší zásadní stati rozvíjející českou sociologii.

Obsah časopisu (od roku 1993) je uveřejněn na internetu na URL <http://sreview.soc.cas.cz>

Vychází 6× ročně (4× česky, 2× anglicky).

Cena jednoho výtisku bez DPH je 85 Kč. Předplatné na rok je 510 Kč.

Informace o předplatném a objednávky vyřizuje:

Sociologický časopis/Czech Sociological Review – redakce,

Jilská 1, 110 00 Praha 1, tel.: 221 183 217–218,

fax: 222 220 143, e-mail: sreview@soc.cas.cz